

МИЛОШ С. КРСТИЋ*
Природно-математички факултет
Ниш

УДК 168:172
Монографска студија
Примљен: 27.11.2016
Одобрен: 19.01.2017
Страна: 441-455

НЕКИ МЕТОДОЛОШКИ И МЕТАТЕОРИЈСКИ ПРОБЛЕМИ ТЕОРИЈЕ РАЦИОНАЛНОГ ИЗБОРА**

Сажетак: Рад је посвећен разматрању методолошких и метатеоријских изазова теорије рационалног избора. Методолошки изазови тичу се питања: да ли се теорија рационалног избора може адекватно, емпиријски тестирати и да ли теорија рационалног избора омогућава истраживачима да изводе занимљиве хипотезе у везих главних области примене. Одговори на ово питања имају важне импликације на амбицију теорије рационалног избора да буде теорија-упуство за друштвена истраживања. Такође, у раду се разматрају и следећи метатеоријски проблеми: како да се разумеју очигледни контра докази који произлази из примењених области друштвених истраживања? Да ли је могуће обезбедити објашњења ових доказа унутар теорије рационалног избора ширењем њених кључних претпоставки и помоћних хипотеза? Или да ли да се теорија рационалног избора побољша (и ако јесте, како?) интеграцијом концепата и механизма других друштвених приступа, а да ипак остане разумна „радна машина“ и „полазна тачка“ за социолошка истраживања?

Кључне рећи: теорија рационални избор, теорија-упуство за друштвена истраживања, друштвена истраживања, кључне хипотезе, „мост“ хипотезе

Увод

Током протеклих неколико деценија, теорија рационалног избора остварила је утицај у многим важним друштвеним дисциплинама (економска и политичка социологија, социјална неједнакост и раслојавање, миграције и интеграције, социологија породице, криминал и социологија религије) (Hechter и Kanazawa, 1997; Hedström и Stern 2008, Voss и Abraham 2000; Wittek et al., 2012). Може се рећи да је теорија рационалног избора значајно утицала на главни ток у овим дисциплинама и да је успешно допринела решавању кључних проблема. У циљу развоја, научници предлажу даље јачање алијансе

* krsticmilo3@gmail.com

** Рад је део пројекта 179066, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС

измеђе ове теорије и анализа података из анкета и експерименталних истраживања (Fehr и Gintis, 2007).

Растућа заступљеност теорије рационалног избора у емпиријским истраживањима се не посматра увек као „успешна прича“. Теорију рационалног избора одликује континуирани и распрострањени скептицизам о њеној тежњи да постане универзална и емпиријски потврђена социолошка теорија. С једне стране, научници се питају: да ли се теорија рационалног избора може адекватно, емпиријски тестирати и да ли она омогућава истраживачима да изводе занимљиве хипотезе у везих главних области примене (Bunge 1996; Green и Shapiro 1994; Mood 2009; Smelser 1992)? Са друге стране, постоје сумње у свеобухватност теорије рационалног избора. Иако су многи резултати друштвених истраживања у областима примене у складу са теоријом рационалног избора, чиста објашњења (рационалног избора *genuine rational choice explanations*), заснована на кључним концептима теорије рационалног избора (као што су: приходи, трошкови, расположиве алтернативе и очекивања), очигледно не могу да адекватно објасне људске активности (Kahneman и Amos, 2000, 2003).

Порекло ових супротстављених импресија (резултата), у крајњој линији, лежи у основи методолошких и метатеоријских изазова. Методолошки изазови тичу се тестирања теорије рационалног избора. Као и свака друга општа теорија, теорија рационалног избора може бити тестирана тек након увођења „мост“ хипотеза које претпостављају да преференције, веровања и ограничења актера (непосредне детерминанте индивидуалног понашања које се могу објаснити и разумети основним претпоставкама теорије рационалног избора) у великој мери зависе од више објективних фактора. Ове претпоставке „премошћују“ дистанцу између објективних фактора и непосредних детерминанти понашања на нивоу индивидуалних актера. Поред тога, основне претпоставке теорије рационалног избора захтевају детаљну спецификацију, пре увођења „мост“ претпоставки. Другим речима, потребно је одредити које су преференције, веровања и ограничења актера релевантна. Помоћне претпоставке о иницијалним условима су, такође, познате као „мост“ претпоставке, јер „премошћују“ дистанцу између основних (општих) претпоставки теорије рационалног избора и специфичних области примене. Поставља се питање: како да се стигне до ових „мост“ претпоставки? Која универзална теорија може да се користи као основа за извођење ових хипотеза? Одговор на ово питање има важне импликације на амбицију теорије рационалног избора да буде теорија-упуство за друштвена истраживања. Други методолошки проблем односи се на врсте додатних хипотеза (врсте „мост“ хипотеза) које су могуће и разумне унутар граница теорија рационалног избора у покушају да дају објашњења у складу са емпиријским доказима. Нема сумње да је растућа употреба теорије рационалног избора у емпиријским истраживањима резултат њене привлачне компаративна предности која допушта да се широк опсег прецизних помоћних, додатних хипотезе („мост“ претпоставки) и модела изводе из релативно ограниченог скупа основних хипотеза теорије рационалног избора (Hedström и Udehn, 2009: 27). Исто тако нема сумње да је широко распрострањени скептицизам према теорији

рационалног избора резултат чињенице да је већина хипотеза и модела директно изведених из теорије рационалног избора (тачније, из њених основних претпоставки) лако одбачена емпиријским истраживањима у кључним областима примене. Метатеоријско питање је, онда, како да се разумеју очигледни контрадокази који произлази из примењених области социолошких истраживања? Да ли је могуће обезбедити објашњења ових доказа унутар теорије рационалног избора ширењем њених кључних претпоставки и „мост“ хипотеза? Или да ли да се теорија рационалног избора побољша (и ако јесте, како?) интеграцијом концепата и механизма других социолошких приступа, а да ипак остане разумна „радна машина“ и „полазна тачка“ за социолошка истраживања?

Веома динамична дискусија окружује ове проблеме и питања у последњих неколико деценија. Значајан број доприноса остварен је у европској социологији, где теорија рационалног избора представља главни приступ социолошком теоретисању и истраживању (Diekmann и Voss 2004; Edling и Stern, 2003). Ипак, ова литература је само делимично доступна међународној научној заједници која често није упозната са ширим контекстом специфичних дискусија.

У овом чланку, даћемо преглед неких важних дебата и напредака. Започињемо са методолошком дискусијом, усмеравајући се на генерални однос између теорије рационалног избора и друштвених истраживања. Потом анализирамо ставове о томе како теорија рационалног избора може или треба да буде тестирана помоћу емпиријских података и како теорија рационалног избора може или треба да обезбеди теорију-упуство за друштвена истраживања. Следеће, прелазимо на метатеоријску дискусију која се тиче питања: како додатне, помоћне хипотезе („мост“ хипотезе) могу или треба да буду изведене да би теорија рационалног избора била теорија (погодна платформа) за друштвено истраживање и да ли и како концепти других социолошких приступа могу бити интегрисани у теорију рационалног избора ради даљег напредка различитих области примене? Завршићемо са неким општим перспективама које произилазе из ових дискусија.

Методолошки проблеми и постигнућа

Да би у потпуности схватили значај методолошке дискусије која окружује теорију рационалног избора, корисно је подсетити се шире научне мисије теорије рационалног избора. Шири научна мисија теорије рационалног избора је да неке, са становишта економске науке, егзогене области, као што су: антропологија, културна и економска сегрегација, криминал, брак, миграције, фертилитет, претвори у уобичајене области економског истраживања (Беговић, 2010). Методолошки гледано, корени ове мисије налазе се у Поперовој филозофији критичког рационализма (Popper, 1959) и дедуктивног-номолошког модела објашњења, иако је теорија рационалног избора компатибилна и са модернијим приказима објашњења заснованим на друштвеним механизмима (Hedstrom и Ylikoski, 2010; Opp, 2005).

У Поперовој филозофији критичког рационализма и дедуктивно - номолошком моделу објашњења претпоставља се да каузални односи постоје само на нивоу појединца (микро ниво анализе). Са друге стране, објашњење у друштвеним наукама подразумева разумевање како могуће друштвена структуре (друштвени механизми) утичу на актере и како понашање актера, са своје стране, утиче на друштвене структуре (макро ниво анализе) (Coleman, 1990). Повезивање прелаза између макро и микро нивоа анализе мора бити довољно прецизно како би омогућило конструисање и тестирање модела друштвених механизма или структура. У овом погледу, можемо да тврдимо да теорија рационалног избора има компаративну предност, како показују њени модели размене, тржишта, организација, мрежа (модел неких дрштверних структура). Ближе, аналитичка прецизност основних претпоставки и концепата теорије рационалног избора дозвољавају систематско (доследно, методично) извођење „мост“ хипотеза“ које „премошћавају“ дистанцу између друштвених структура или механизма и преференција, веровања и очекивања актера, омогућујући емпиријско тестирање које може да доведе до потврђивања, модификовања, или, у крајњем случају, до оповргавања основних претпоставки теорије рационалног избора.

Метатеоријски идеали на којима се заснива теорија рационалног избора приписују кључну улогу емпиријском истраживању, захтевајући емпиријске провере теорије. Традиционално, представници теорије рационалног избора су против осталих приступа који развијају, у најмању руку, нејасне концепте и претпоставке који су једва емпиријски проверљиви (Homans, 1967: 10) и против су истраживања која покушавају само да статистички објасне одступања модела од стварности, без јаке теоријске основе (Esser, 1996; Goldthorpe, 1996).

Међу великим изазовима који произилазе из ових амбициозних циљева и принципа теорије рационалног избора, два питања су добила посебну пажњу. Прво, разматрајући са аспекта теорије као емпиријски контролисане конструкције, истраживачи су развили различите стратегије за тестирање модела рационалног избора. Друго, гледано са аспекта теорије као упуства (смерница) за друштвена истраживања, научници су дискутовали о проблему: како доћи до теорије рационалног избора као веома опште теорије индивидуалног деловања (опште теорије акције), са теоријским моделима и хипотезама специфичним за конкретне области истраживања? Као што ћемо видети, ове дискусије су произвеле идеје које нису само ограничене на теорију рационалног избора, већ су релевантне за сваки покушај примене универзалних теорија у друштвеним истраживањима.

Стратегије тестирање теорије рационалног избора

Теорија рационалног избора претпоставља да актери разматрају трошкове и користи расположивих алтернатива, формирају очекивања о последицама ових алтернатива и бирају алтернативу која најбоље задовољава њихове преференције. Значајна експериментална истраживања су показала систематско

нарушавање ових претпоставки, што је омогућило даље усавршавање алтернативних теоријских оквира (Rieskamp et al., 2006).

У социолошкој теорији, главне методолошке дискусије фокусирају се на две различите стратегије тестирања теорије рационалног избора: једну директну и једну индиректну. Стратегија директног тестирања теорије рационалног избора покушава да директно измери очекиване трошкове и користи (приходе) уз помоћ мерних скала у оквиру анкете. На пример, да бисе измерили перципирани трошкови или бенефити, испитаници су замољени да оцене колико је важан, или колико је добар или лош, одређени (очекивани) исход (приходи или трошкови)?

Критичари стратегије директног тестирања указују, прво, да је директно тестирање неизводљиво на основу података који су доступни у секундарним базама (базе Републичког завода за статистику, Међународног монетарног фонда, Светске банке итд.), а које укључују податке о доходу, порезу, потрошњи и сл., друго, да су субјективне перцепције испитаника од мањег социолошког значаја, и треће, да стратегија директног тестирања одвлачи пажњу од анализе објективних фактора људског понашања (Goldthorpe, 1998). Ови аргументи су главна мотивација за примену стратегије индиректног тестирања теорије рационалног избора.

Стратегија индиректног тестирања теорије рационалног избора уздржава се од покушаја да се директно измере трошкови и корисност (Voss и Abraham, 2000: 57). Присталице тврде да је то непотребно и да теорија рационалног избора омогућава конструисање математичких модела (друштвених структура или механизма) који се могу тестирати индиректно, фокусирајући се на лакше уочљиве објективне факторе људског понашања (Breen и Cooke, 2005; Brüderl и Kalter, 2001). Зато се стратегија индиректног тестирања у великој мери заснива на тзв. „мост“ претпоставкама, које претпостављају да актерове преференције, веровања и ограничења (непосредне детерминанте индивидуалног понашања које се могу објаснити и разумети основним претпоставкама теорије рационалног избора) у великој мери зависе од објективних фактора (Esser, 1998; Vippler и Lindenberg 1987: 145). При том, ове претпоставке „премошћују“ дистанцу између објективних фактора и непосредних детерминанти понашања на нивоу индивидуалних актера (први корак у макро-микро-макро анализи). На пример, у студији пружања јавних добара, често се претпоставља да је величина групе у негативној корелацији са веровањима чланова групе да је у интересу групе да јавно добро буде обезбеђено (Стојановић, 2010: 11). На исти начин, брачни парови са децом могу перципирати веће трошкове развода (Brüderl и Kalter, 2001), а особе успешније у образовању и на тржишту рада могу очекивати веће потенцијалне трошкове незаконите радње, јер они имају више да изгубе (Matsueda et al., 2006: 101-2). У стратегији индиректног тестирања, мерење је ограничено на (посматрано) понашање и објективне факторе, као што су: доходак, величина групе, тип породице или друштвене класе.

Предност стратегије индиректног тестирања је у томе да је ове и сличне факторе релативно лако измерити и од суштинског су значаја за друштвена истраживања. Главни изазов је смањена убедљивост тестова, које прати већа

зависност од „мост“ претпоставки. У емпиријским анализама увек тестирамо теоријски модел и „мост“ хипотезе и у принципу је увек могуће да се окриве и модификују „мост“ хипотезе, ако тестови не успевају да потврде моделе. Иако су ова практична ограничења оповргљивости позната општа карактеристика емпиријског тестирања (Popper, 1959), проблем је утолико израженији ако се стратегија индиректног тестирања више ослања на „мост“ претпоставке.

Други проблем стратегије индиректног тестирања је да поједини објективни фактори вероватно утичу на неколко параметара кост-бенефит калкулације актера. Понекад су то параметри који делују у супротним правцима. На пример, можемо тврдити да особе са већим дохотком перципирају веће трошкове од утаје пореза и веће потенцијалне уштеде путем утаје пореза. Зато је тешко да се јасно предвиде ефекти дохотка на утају пореза. Друго, стратегија индиректног тестирања често подразумева извођење и тестирање („мост“) хипотеза које су конзистентне са теоријама, различитих од теорије рационалног избора. Другим речима, тешко је логички извести хипотезе које се баве односом између посматраног понашања и варијабли као што су: старост, образовање, или друштвене класе, а које су у исто време специфичне за теорију рационалног избора. Ово омогућава критичарима да се сложе да „неке од студија, које покушавају да пронађу доказе конзистентне са теоријом рационалног избора, у ствари тестирају моделе који се много не разликују од модела других теорија, различитих од теорије рационалног избора (Akers и Sellers, 2009: 30).

Теорија рационалног избора и упуство за друштвена истраживања

Дискусија која је до сада описана усмерена је на питање: како тестирати модел рационалног избор емпиријски? Међутим, много фундаменталније питање је: како, најпре, доћи до таквог теоријског модела? Када градимо моделе рационалног избора у друштвеним наукама, морамо да направимо две класе претпоставки о актеровим преференцијама, веровањима и ограничењима. Прва класа претпоставки су тзв. „мост“ претпоставке које описују како одређени објективни фактори утичу на актерове преференције, веровања и ограничења. Пре тога, међутим, морамо одредити које су преференције, веровања и ограничења релевантни. Ове помоћне претпоставке о иницијалним условима су, такође, позванате као „мост“ претпоставке, јер „премошћују“ дистанцу између општих, основних претпоставки теорије рационалног избора и специфичних области примене. Иако је увођење таквих додатних претпоставки велики корак у примени теорије рационалног избора, недовољна систематска пажња је била посвећена њиховим изворима. Ово се променило када су ове хипотезе постале предмет интересовања теоретичара рационалног избора. Централно питање је мера до које ове додатне претпоставке о иницијалним условима треба да буде изведене из универзалне теорије, чији се концепти и механизми могу интегрисати у теорију рационалног избора. Да бисмо одговорили на ово питање, размотримо теорију функција социјалне (друштвене) производње Сигверта Линдерберга (Siegwart Lindenberg).

Фокусирајући се на претпоставке о преференцијама, Линденберг је формирао теорију функција социјалне производње, указујући да ће то омогућити извођење релевантних („мост“) претпоставки о актеровим преференцијама у друштвеним истраживањима (применама теорије рационалног избора) (Lindenberg, 1996). Наиме, циљ теорије функција социјалне производње је да објасни разноврсност (диверзитет) и промене посматраних преференција позивањем на фундаменталније и стабилније преференције. Теорија функција социјалне производње претпоставља да људска бића теже ка два универзална циља: физичко благостање и социјално одобравање. Права комбинација инструменталних циљева - комфора и стимулације/активације производи физичко благостање, док је социјално одобравање (социјално благостање) функција инструменталних циљева, као што су: статус, психолошко одобравање и љубав. На основу ових експлицитних дефиниција универзалних и инструменталних циљева, теорија функција социјалне производње може применити микроекономску теорију цена за анализу супституције ових инструменталних циљева у складу са кост-бенефит анализом. Размотримо пример човека који иде у пензију (или остаје без посла). Он ће бити у стању да мање производи социјално одобравање путем статуса и због тога теорија функција друштвене производње претпоставља да ће више инвестирати у активности које стварају психолошко одобравање или љубав. На овај начин, теорија функција социјалне производње објашњава промене у преференцијама. Исто тако, ова теорија може да се примени у идентификацији релевантних актерових преференција.

Међутим, критичари теорије функција социјалне производње сумњају да ће њена употреба донети значајни добитак у смислу теорије (упуства) за емпиријска истраживања, зато што се могу оспорити њене претпоставке о универзалним (физичко и друштвено благостање) и инструменталним (комфор, активност, статус и сл.) циљевима и зато што можда неће бити могуће прецизно одредити функције производње физичког и друштвеног благостања (социјалног одобравања), укључујући и односе субституције (Stachura, 2009). Судећи по критичарима универзалних теорија индивидуалног деловања, изгледа да истраживачи не могу да изводе додатне („мост“) претпоставке о релевантним актеровим преференцијама, веровањима и ограничењима из емпиријских потврђених универзалних теорија. Уместо тога, у изградњи модела рационалних избора и објашњења, они ће морати да се окрену комбинацији знања, прелиминарних тестова и хеуристичких принципа.

Трансформације теорије рационалног избора

Проблеми и напредак о којима смо дискутовали баве се методолошким питањем: како тестирати теорију рационалног избора емпиријски и како доћи до неопходних помоћних („мост“) хипотеза које се тичу преференција, очекивања и ограничења? Међутим, примена теорије рационалног избора у области социолошких истраживања је изазвала фундаменталније проблеме који доводе у питање језгро теорије рационалног избора.

Ово језгро се састоји од специфичног погледа на индивидуално понашање који укључује следеће претпоставке: (А1) понашање се може објаснити као избор између алтернатива; (А2) актере преференције, веровања и ограничења су главне детерминанте понашања; (А3) преференције актера морају да задовоље услове као што су: асиметричност, потпуност и транзитивност; (А4) актери бирају оптималну алтернативу, тако што пореде очекиване приходе и трошкове (Крстић и Крстић, 2015: 3).

Поред тога, многе присталице модела рационалног избора укључују концепте као што су: егоизам, конзеквенцијализам (који претпоставља да су актери мотивисани последицама сопствених акција), конзистентност и оптимална веровања. Теорија рационалног избора апроксимира модел човека познат као хомо оецоомицус: (А5) актери су оптимално информисани рационални егоисти који брину, искључиво, за опипљиве последице својих активности (Хафнер и Крстић, 2014: 4).

Међутим, примена теорије рационалног избора на све већи број истраживачких области је јасно показала емпиријску неадекватност овог скупа рестриктивних премиса. Овај доказ је навео присталице теорије рационалног избора да се приклоне широкој верзији, која одбацује хипотезу (А5) и дозвољава шири опсег преференција, очекивања и ограничења. Упоредо са овом метатеоријском реакцијом, друга група научника предлаже фундаменталнији „ремонт“ основних претпоставки теорије рационалног избора који значи да су истраживачи отишли корак даље од става о понашању као о нечему што је укоренено искључиво у максимизирању очекиване корисност у условима задатих ограничења. Идеја је да се теорија рационалног избора обогати кроз интеграцију додатних концепата и механизма других социолошких приступа у основне претпоставке о људском понашању (основне претпоставке теорије рационалног избора).

Шира верзија теорије рационалног избора

Развој теорије рационалног избора је током последњих неколико деценија представља прелаз из уске у широку верзију теорије рационалног избора (Орр, 1999). Иако се теорија рационалног избора и даље редовно изједначава са *homo economicus*-ом, шира верзија теорије рационалног избора је прихватила приступ који ослабљује њене традиционалне рестриктивне претпоставке. У овој широј верзији, преференције треба само да задовоље услов конзистентности и могу другачије обухватити различите мотиве, као што су: алтруизам и правичност, или уопштеније, жеља да се делује у складу са сопственом идентитетом, вредностима и интернализованим нормама (Yee, 1997). Веровања су сама по себи субјективна и могу бити заснована на непотпуним, несавршеним или пристрасним информацијама.

Усвајање ове шире верзије теорије рационалног избора је била реакција на очигледне контрадоказе који проистичу из области примене истраживања (Gilboa et al., 2014). На пример, у студији колективне акције, примећено је да многи појединци доприносе обезбеђивању јавних добара без обзира на проб-

лем „слободног возача“, трошкове и сл. (Opp 1986, p. 93). Као реакција, научници су развили широк модел рационалног избора колективне акције који претпоставља да актери имају реалне користи од учешћа у колективној политичкој акцији и да чак и у великим групама појединци верују да њихови доприноси повећавају вероватноћу успеха колективне акција (Finkel et al. 1989). Низ емпиријских примена и тестова је потврдило да су ови подстицаји главне појединачне детерминанте учешћа у колективној политичкој акцији (Opp, 2001).

Један од најзначајних присталица широке верзије је немачки аутор Оп (Opp, 1999). Његов рад, у којем је модел колективне политичке акције главни пример, укључује широку верзију теорије рационалног избора. Што се тиче преференција, Оп напушта претпоставку да су актери мотивисани последицама сопствених акција (претпоставка консеквенцијализма). Аутор истиче да актери могу остварити корисност директно избором акције, ако је акција у складу са актеровим интернализованим нормама или се прилагођава његовом идентитету. Ова широка верзија не подразумева ни *a priori* ограничења веровања актера, ни претпоставке о рационалности формирања веровања.

Кључно питање, овде, је: да ли језгро (основне претпоставке) широке верзије теорије рационалног избора омогућује извођење „мост“ хипотеза. Другим речима, да ли широка верзија теорије рационалног избора може да буде теорија за друштвена истраживања? Наиме, све док се у друштвеним истраживањима претпоставља да су актери информисани, рационални егоисти који брину само о опипљивим трошковима и користима, основне претпоставке теорије рационалног избора обезбеђују теорију-упуство за друштвена истраживања, те прелазак на ширу верзију прети да лиши теорију рационалног избора њене компаративне предности односно могућности дедукције широког спектра прецизних („мост“) хипотеза из неколико основних премиса.

Један од теоријских покушаја да се језгро широке верзије теорије рационалног избора опреми са теоријом-упуством за емпиријска истраживања јесте интеграција Линденбергове теорије функција друштвене производње у широку верзију теорије рационалног избора. Као што смо рекли у одељку 3, кључна претпоставка Линдербергове теорије функција друштвене производње је да се преференције између физичког благостања и социјалног одобравања (које важе за све појединце) могу објаснити и разумети позивањем на преференције између комфора и стимулације/активације, с једне стране, и позивањем на преференције између статуса, психолошког одобравања и љубави, с друге. Интеграцијом кључне претпоставке Линдербергове теорије и широке верзије теорије рационалног избора, попуњава се празнина језгра теорије рационалног избора која је настала слабљењем кључних претпоставки теорије.

Обогаћивање теорије рационалног избора

Представници теорије рационалног избора сматрају да једноставно дозвољавање већег распона преференција, очекивања и ограничења није довољно

(Boudon 2003; Elster 2007; Esser 2009; Lindenberg 2008). Они су предложили да се иде даље од објашњавања понашања искључиво на основу максимизације корисности у условима задатих преференција, веровања и ограничења. Став да је теорији рационалног избора потребна модификација настао је делом из проблема „празнине“ широке верзије. Такође, ово модификација је била мотивисана и емпиријским доказима који сугеришу развој општије теорије акције, интегрисањем додатних концепата и механизма у теорију рационалног избора. У вези са тим, две врсте доказа се посебно истичу. Као прво, неколико студија указује на већу зависност понашања од контекста, него што теорија рационалног избора предвиђа. И друго, постоје докази да значајан део појединаца мање реагује на подстицаје него што то теорија рационалног избора предвиђа.

Серија експеримената је показала да понашање у социјалним дилема зависи, у доброј мери, од ситуације и имплицитних сигнала (Lieberman et al., 2004). Ближе, понашање зависи од начина на који актери тумаче ситуацију на основу сигнала који активирају менталне моделе, као што културне идеје и норме. Главни представници бихевиоријалне теорије игара морали су да почну да цене став да ови ефекти уоквиравања (*the framing effects*) нису експериментално конструисане особености, већ да одражавају основне процесе који су у основи сваке акције. Појединци очигледно „бирају оквир за интерпретирање експерименталне ситуације“ (Gintis, 2000: 241). Њихово понашање је веома осетљиво на контекст, производећи значајне варијације (промене) у понашању између сличних ситуација, као и ситуација са снажним међу-културним разликама.

Што се тиче утицаја подстицаја на људско понашање, анализе у кључним области социолошких истраживања су показале да актери мање реагују на сигнале него што то предвиђају модели рационалног избора. У студији миграција, истраживачи су већ одавно приметили да многи појединци који могу да остваре добит од миграција и имају прилику да мигрирају чак и не разматрају ову могућност (Speare, 1971: 130). Слично томе, у истраживању гласања, истраживачи су показали да многи људи не реагује на очекиване корисности и трошкове гласања (Blais, 2000).

Обе врсте доказа указују на изворе промена у понашању које се не могу објаснити и разумети претпоставкама теорије рационалног избора. Ово не мора нужно да значи да теорија рационалног избора не може да се користи за анализу и предвиђање феномена (Abell, 1992: 191). „Представе варијација понашања“ у терминима преференција, очекивања и ограничења су још увек могуће (Gintis, 2007: 48). Поента је да су механизми који узрокују ефекат уоквиравања и варирање понашања у великој мери егзогени (не зависи) у односу на такве „представе“ (и основне претпоставке теорије рационалног избора). Како ови механизми (за генерисање акције) могу имати значајне последице на макро нивоу (нпр, за перзистентност друштвене неједнакости и решавања конфликта), истраживачи у све већој мери признају да њихово укључивање може бити од велике експланаторни вредности (Lindenberg, 2008).

Овакав развој не би требало да буде изненађење у социологији. Ближе, идеја дефиниције ситуације, као и идеја да су актери у тренутку неосетљиви на подстицаје су дуго биле срж социолошких размишљања. Иако је много од овог рада усмерено само на концептуалне дискусије, истакнути представници социолошке науке су покушали да користе ове идеје као полазне тачке за општије теорије акције. Тако, развијајући Веберов концепт вредносне рационалности, Будон (Bound) истиче да су актери често мотивисани нормативним или когнитивним уверењима, пре него инструменталним подстицајима. Како би објаснио неинструменталне акције, Будон је изнео своју теорију уобичајне (ординарне) когнитивне рационалности, која се фокусира на реконструкције трансубјективних система разлога на основу којих могу да се изводе преференције, веровања и осећања актера (Boudon, 2011). Линденберг и Езер (Esser) су развили теорију акције која се усмерава на избор и утицај контекста (оквира), дозвољавајући, при томе, интеграцију кључних идеја из симболичког интеракционизма, феноменолошке социологије и социјалне психологије. Ове теорије уоквиравања (*framing theories*) заслужују посебну пажњу, пошто су мање познате, али су се већ доказале способним да генеришу значајан напредак у неколико социолошких области истраживања.

Линденбергова теорија уоквиравања претпоставља да људска бића теже да постигну циљ који је у фокусу у датом тренутку, уместо да разматрају читав интервал преференција и ограничења, као што то претпоставља теорија рационалног избора. У самој сржи Линденбергове теорије уоквиравања је динамика између примарних (*foreground*) и секундарних (*background*) циљева. Док први углавном управљају перцепцијама, активирањем знања и понашањем, последњи циљеви, према Линденбергу, могу и даље да утичу, било јачањем или слабењем тренутног циља (циља у жижи), на процесе спознаје и понашања циљева (Lindenberg, 2008). Линденберг нуди експлицитну дефиницију главних циљева који су заједнички свим људским бићима: хедонистички циљ – позива актере да побољшају своје стање истог момента, циљ-добитак – позива актере да чувају и побољшају своје ресурсе у дугом року, и нормативни циљ - позива да актери делују конзистентно са друштвеним очекивањима. Према Линденбергу, хедонистички циљ има највећу *a priori* снагу, следи циљ-добитак, и на крају нормативни циљ (Lindenberg, 2008).

Закључак

Предности теорије рационалног избора огледају се у развоју прецизних хипотеза и (теоријских) модела који могу да се изведу и емпиријски тестирају у истраживањима. Иако је изазвала многе дискусије и више пута проглашавана неважећом од стране својих критичара, теорије рационалног избора је успешно ушла у основне социолошке области истраживања и донекле се трансформисала у мејнстрим.

Као што смо показали, методолошке дискусије у теорији рационалног избора помогле су да се идентификују предности и недостаци различитих

стратегија тестирања теорије рационалног избора, омогућавајући, истраживачима да направе најбољи избор. Повезано са овим дискусијама је и трансформација основних претпоставки теорије рационалног избора. Амбициозни циљ теорије рационалног избора је био да прилагоди друштвене науке заједничким бихевиоралним микроосновама. Сматрало се да ово заједничко језгро нуди теорију или упуство за друштвена истраживања и уједињује стечена знања у различитим областима примене. Како је широка верзија теорија рационалног избора одбацила многе од својих традиционалних рестриктивних претпоставки, помоћне претпоставке о преференцијама, веровањима и ограничењима актера су добиле на значају. Празнина језгра широке верзије теорије рационалног избора представља проблем за амбицију теорије рационалног избора да буде теорије или упуство за емпиријска истраживања.

Док неки од истраживача оправдавају придржавање уске верзије теорије рационалног избора на методолошком нивоу, други се слажу да можемо решити проблем празнине ослањајући се на емпиријске методе за утврђивање и мерење преференције, очекивања и ограничења актера. Па ипак, постоје истраживачи фаворизују велику ревизију основних претпоставки теорије рационалног избора укључивањем нових концепата и механизма. Иако на различите начине, теорије деловања Линденберга и Езера додељују централно место актерској дефиницији ситуације и његовој различитој осетљивости на подстицаје. Свакако се може дискутовати да ли овакве теорије и даље треба разматрати као део теорије рационалног избора или не.

Литература:

1. Abell, Peter (1992) „Is rational choice theory a rational choice of theory?“, u: Coleman James, Fararo Thomas (ur.), *Rational Choice Theory: Advocacy and critique*, Sage, London.
2. Akers, Ronald, Sellers, Christine (2009): *Criminological Theories: Introduction, Evaluation, and Application*, Oxford University Press, Oxford.
3. Begović, Begović (2010). „Geri Beker – ekonomski imperijalista“, u: Pelević, B. (ur.), *Ekonomisti nobelovci*, Beograd: Centar za izdavački delatnost.
4. Blais, Andre (2000): *To Vote or Not to Vote? The Merits and Limits of Rational Choice Theory*, University Pittsburgh Press, Pittsburgh.
5. Boudon, Raymond (2003) „Beyond rational choice theory“, *Annual Review of Sociology*, Vol. 29, No. 4, pp. 1–21.
6. Boudon, Raymond (2011) „Ordinary rationality: the core of analytical sociology“, u: Demeulenaere, Pierre (ur.), *Analytical Sociology and Social Mechanisms*, New York, Cambridge University Press.
7. Breen, Richard, Cooke, Lynn (2005) „The persistence of the gendered division of domestic labour“, *European Sociological Review*, Vol. 21., No.1, pp. 43–57.
8. Bunge, Mario (1996): *Finding Philosophy in Social Science*, Yale University Press, New Haven.
9. Brüderl, Josef, Kalter, Frank (2001) „The dissolution of marriages: the role of information and marital-specific capital“, *Journal of Mathematical Sociology*, Vol. 25, No. 4, pp. 403–421.

10. Coleman, James (1990): *Foundations of Social Theory*, Belknap Press, Cambridge.
11. Diekmann, Andreas, Voss, Thomas (2004) „Rational choice theory. Status and Prospects“, u Diekmann, Andreas, Voss, Thomas (ur.) *Rational choice theory in the social sciences. Applications and Problems*, Oldenbourg, Munich.
12. Elster, Jon (2007): *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge University Press, Cambridge.
13. Esser, Hartmut (1996). „What is wrong with “variable sociology”?“ , *European Sociological Review*, Vol. 12, pp. 159–166.
14. Esser Hartmut (1998) „Why are bridge hypotheses necessary?“ , u Blossfeld Hans, Prein Gerald (ur.), *Rational choice theory and large scale data analysis*, Boulder.
15. Esser, Hartmut (2009) „Rationality and commitment: the model of frame selection and the explanation of normative action“, u: Chkaoui Mohamed, Hamilton, Peter (ur.), *Raymond Boudon: A Life in Sociology, Part Two: Toward a General Theory of Rationality*, Oxford: Bardwel.
16. Edling, Christofer, Stern, Stern (2003) „Scandinavian rational choice sociology“, *Acta Sociological*, Vol. 46, pp. 5–16.
17. Fehr, Ernst., Gintis, Hintis (2007) „Human motivation and social cooperation: experimental and analytical foundations“, *Annual Review Sociology*, Vol. 33, pp. 43–64.
18. Finkel Steven, Muller, Edward, Opp, Karl-Dieter (1989). „Personal influence, collective rationality, and mass political action“. *American Political Science Review*, Vol. 83, pp. 885–903.
19. Gintis, Herbet (2000): *Game Theory Evolving: A Problem-Centered Introduction to Modeling Strategic Interaction*, Princeton University Press, Princeton.
20. Gintis, Herbet (2007) „A framework for the unification of the behavioral sciences (with open commentaries and author’s response)“, *Behaviour Brain Science*, Vol. 30, pp. 1–61.
21. Gilboa, Itzhak, Postlewaite, Andrew, Samuelson, Larry, Schmeidler, David (2014) „Economics models as Annalogies“, *The Economic Journal*, Vol. 124, pp. 513–533.
22. Goldthorpe, John (1996) „The quantitative analysis of large-scale data-sets and rational action theory: for a sociological alliance“, *European Sociological Review*, Vol.12, No. 2, pp. 109–126.
23. Goldthorpe, John (1998) „Rational action theory for sociology“, *British Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 2, pp. 167–192.
24. Green, Donald, Shapiro, Ian (1994): *Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science*, Yale University Press, New Haven.
25. Hechter, Michael, Kanazawa, Satoshi (1997) „Sociological rational choice theory“, *Annual Review of Sociology*, Vol. 23, pp. 191–214.
26. Hedström, P., Stern, C. 2008: *Rational choice and sociology*, u: Durlauf, SN., Blume, LE. (ur.), *The New Palgrave Dictionary of Economics*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
27. Hedström, P., Udehn, L. 2009: *Analytical sociology and theories of the middle range*, u: Hedströ, P., Bearman, P. (ur.) *The Oxford Handbook of Analytical Sociology*, Oxford: Oxford University Press.
28. Hedström, Peter, Ylikoski, Petri (2010) „Causal mechanisms in the social sciences“, *Annual Review of Sociology*, Vol. 36, No. 5, pp. 49–67.
29. Hafner, P., Krstić, M. 2014: *Rational Economic Behavior– Interdisciplinary Approach*, *Ekonomika*, Vol. 60, No. 4, pp. 155-164.
30. Homans, George (1967): *The Nature of Social Science*, Harcourt, New York.

31. Krstić, Bojan, Krstić, Miloš (2015) „Normativna teorija racionalnog izbora: prošlost, sadašnjost i budućnost“, *Theoria*, Vol. 58, br. 2, str. 49 – 64.
32. Kahneman, Daniel, Tversky, Amos (2000): *Choices, Values, and Frames*, Cambridge, University Press, Cambridge.
33. Kahneman, Daniel (2003) „Maps of Bounded Rationality: A Perspective on Intuitive Judgment“, *American Economic Review*, Vol. 93, No. 5, pp. 1449–1475.
34. Lindenberg, Siegwart (1996) „The Relevance of Theoretical Bridge Acceptance“, *Kölner Z Soziol Sozialpsychol*, Vol. 48, No. 2, pp. 126–140.
35. Lindenberg, Siegwart (2008) „Social rationality, semi-modularity and goal-framing: What is it all about?“, *Analyse & Kritik*, Vol. 30, pp. 669 – 687.
36. Liberman, Varda, Samuels, Steven, Ross, Lee (2004) „The name of the game: predictive power of reputations versus situational labels in determining prisoner’s dilemma game moves“, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 30, No. 9, pp. 1175–85.
37. Matsueda, Ross, Kreager, Derek, Huizinga, David (2006) Detering delinquents: a rational choice model of theft and violence, *American Sociological Review*, Vol. 71, No. 1, pp. 95–122.
38. Mood, C. 2009: Problems without ends: how rational choice theory escapes its explanatory task, u Cherkaoui, M., Hamilton, P. (ur.), *Raymond Boudon: A Life in Sociology, Part Two: Toward a General Theory of Rationality*, Oxford: Bardwell.
39. Opp, Karl-Dieter (1986) „Soft incentives and collective action: participation in the anti-nuclear movement“, *British Journal of Politic Science*, Vol. 16, No. 1, pp. 87–112.
40. Opp, Karl-Dieter (1999) „Contending conceptions of the theory of rational action“, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 11, No. 2, pp. 171–202.
41. Opp, Karl-Dieter (2001) „Collective political action. A research program and some of its results“, *Analyse and Kritik*, Vol. 23, pp. 1–20.
42. Opp, K-D. (2005) „Explanations by mechanisms in the social sciences. Problems, advantages and alternatives“, *Mind & Society*, Vol. 4, No. 2, pp. 163–178.
43. Popper, Karl (1959): *The Logic of Scientific Discovery*, Hutchinson, London.
44. Rieskamp, Jörg, Busemeyer, Jerome, Mellers, Barbara (2006) „Extending the bounds of rationality: evidence and theories of preferential choice“, *Journal of Economic Literature*, Vol. 44, No. 2, pp. 631–161.
45. Smelser, Neil (1992) „The rational choice perspective: a theoretical assessment“, *Rational Sociology*, Vol. 4., No. 4, pp. 381– 410.
46. Speare, Alden (1971) „A cost-benefit model of rural to urban migration in Taiwan“, *Population Studies*, Vol. 25, No. 1, pp. 117–130.
47. Stachura, M. (2009) „Bridge hypothesis criticism of the economic theory of the goals“, *Zeitschrift für Soziologie*, Vol. 38., No. 1, pp. 152–169.
48. Stojanović, Božo 2010: Mansur Olson-mislilac sinteza, u Olson, M. *Uspon i sumrak naroda-ekonomski rast, stagflacija i društvena rigidnost*, Beograd: Službeni glasnik.
49. Voss, Thomas, Abraham, Martin (2000): Rational choice theory in sociology: a survey, u: Quah, SR., Sales, A. *The International Handbook of Sociology*, London: Sage.
50. Wippler R., Lindenberg S. 1987: Collective phenomena and rational choice, u Alexander, J., Giesen, B., Münch, R., Smelser, N. *The Micro-Macro Link*, Berkeley: University California Press.
51. Wittek, Rafael, Snijders, Thomas, Nee, Victor (2012): *Handbook of Rational Choice Social Research.*, Stanford University Press, Stanford.
52. Yee, Albert (1997) „Thick rationality and the missing “brute fact”: the limits of rationalist incorporations of norms and ideas“, *Journal of Politics* Vol. 59, No. 4, pp. 1001–1039.

CERTAIN METHODOLOGY AND METATHEORETICAL PROBLEMS OF RATIONAL CHOICE THEORY

Summary: Advantages of rational choice theory are reflected in the development of precise hypotheses and theoretical models that it can be derived and empirically tested in research. Although it has caused many discussions and has been repeatedly declared invalid by its critics, rational choice theory has successfully entered into the basic sociological research and to some extent transformed into mainstream. Related to these discussions is the transformation of the basic assumptions of rational choice theory. The ambitious goal of rational choice theory was to adapt the social sciences with common behavioral microeconomics. It was believed that this common core offered theory or instruction for social research and united the acquired knowledge in different fields of application. As the wide version of rational choice theory has abandoned many of its traditional restrictive assumptions, auxiliary assumptions about preferences, beliefs and constraints actors' have gained in importance. The emptiness of the core of the wide version of rational choice theory is a problem for rational choice theory's ambition to be a theory or instructions for empirical research.

Key words: rational choice theory, theory-instruction for social research, social research, the key hypotheses, "bridge" hypothesis